

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ
СПРАВ**

**Факультет № 6
Кафедра соціології та психології**

РОБОЧА ПРОГРАМА

**навчальної дисципліни «Психологічна допомога при гострій травмі та
ПТСР»**

**обов'язкових компонент освітньої програми
другого (магістерського) рівня вищої освіти**

053 Психологія (практична психологія)

Харків 2022

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол № 8 від 30.08.2022

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол № 8 від 26.08.2022

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол №8 від 29.08.2022

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології
Протокол № 7 від 17.08.2022

Розробники:

Доцент кафедри соціології та психології, канд. психол.наук, доцент Чепіга Л.П.

Рецензенти:

1. Доцент кафедри практичної психології педагогічного факультету ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», канд. психол. наук, доцент. Сиволяс Н.В.
2. Професор кафедри педагогіки і психології факультету № 3 Харківського національного університету внутрішніх справ, канд. психол. наук, доцент Харченко С.В.

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Шифри та назви галузі знань, код та назва спеціальності, ступінь вищої освіти	Характеристика навчальної дисципліни
Кількість кредитів ECTS – 4 Загальна кількість годин – 120 Кількість тем – 4	05 Соціальні та поведінкові науки; 053 Психологія; другий (магістерський) рівень вищої освіти	Навчальний курс 1 Семестр 1 Види контролю: Підсумковий контроль екзамен.
Розподіл навчальної дисципліни за видами занять:		
денна форма навчання Лекції – 24; Семінарські заняття – 0; Практичні заняття – 28; Лабораторні заняття – 0; Самостійна робота – 68; Індивідуальні завдання: Курсова робота – 0 Реферати – 0; семестр №1	заочна форма навчання Лекції – 14; Семінарські заняття – 0; Практичні заняття – 12; Лабораторні заняття – 0; Самостійна робота - 94 Індивідуальні завдання: Курсова робота – 0 Реферати – 0; семестр №1	

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

Метою викладання навчальної дисципліни «Психологічна допомога при гострій травмі та ПТСР» є формування у студентів глибокого розуміння психічної травми та психології травматичного стресу, а також оволодіння студентами методами діагностики та психологічної допомоги при психічній травмі.

Основні завдання вивчення дисципліни «Психологічна допомога при гострій травмі та ПТСР» полягають в ознайомленні студентів з особливостями посттравматичних станів у людей, які зазнали різних видів психічної травматизації, а також засвоєння методів діагностики та психологічної допомоги особам, які зазнали травматичного стресу.

Міждисциплінарні зв'язки: викладання цієї дисципліни можливо після вивчення курсів "Загальної психології", "Вікової психології", "Соціальної психології".

Згідно з освітньою програмою здобувачі вищої освіти повинні:

знати:

- поняття психічної травми; нормальні та патологічні форми реакцій на надсильні травматичні впливи

- особливості психічної травматизації, пов'язаної з невиліковними захворюваннями, бойовими діями, міграційними процесами, сімейним насильством
- особливості психічної травматизація у дітей та підлітків,
- критерії, методи діагностики посттравматичних стресових розладів;
вміти: володіти методами діагностики та психологічної допомоги.

Програмні компетентності, які формуються при вивченні навчальної дисципліни:	
Інтегральна компетентність	Здатність вирішувати складні завдання і проблеми у процесі навчання та професійної діяльності у галузі психології, що передбачає проведення досліджень та/або здійснення інновацій і характеризується комплексністю та невизначеністю умов і вимог.
Загальні компетентності	ЗК1. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях ЗК6. Здатність діяти на основі етичних міркувань (мотивів). ЗК7. Здатність діяти соціально відповідально та свідомо
Спеціальні (фахові) компетентності	СК3. Здатність обирати і застосовувати валідні та надійні методи наукового дослідження та/або доказові методики і техніки практичної діяльності. СК4. Здатність здійснювати практичну діяльність (тренінгову, психотерапевтичну, консультаційну, психодіагностичну та іншу залежно від спеціалізації) з використанням науково верифікованих методів та технік. СК8. Здатність оцінювати межі власної фахової компетентності та підвищувати професійну кваліфікацію. СК9. Здатність дотримуватися у фаховій діяльності норм професійної етики та керуватися загальнолюдськими цінностями. СК10. Здатність розробляти та впроваджувати інноваційні методи психологічної допомоги клієнтам у складних життєвих ситуаціях.

3. Програма навчальної дисципліни

Тема №1. Базові поняття: травми, катастрофи, надзвичайні ситуації, кризи, класифікація

Важка життєва ситуація. Кризова ситуація. Екстремальна ситуація. Надзвичайна ситуація. Психотравмуюча ситуація. Екстремальні психічні стани як реакція ситуацію. Фактори ризику та ресурси виживання в екстремальних та надзвичайних ситуаціях

Типи НС, їх оцінка, переживання та наслідки

Тема №2 Поняття та механізми психічної травми.

Історія появи терміну «психічна травма». Зміст поняття «психічна травма». Концепція витіснення травматичних переживань. Психодинаміка травми. "Соматизація" психічної травми. Фіксація на травмі

Гострі психічні розлади. Непатологічні та патологічні форми реакцій на надсильний вплив. Види психічних розладів, спричинених екстремальними обставинами, що травмують. Гостра реакція на стрес. Чинники розвитку психічних розладів при НС. Психічні розлади різних етапах НС.

Посттравматичний стресовий розлад. Діагностичні критерії ПТСР у МКБ-10. Діагностичні критерії ПТСР по DSM-IV. Епідеміологія ПТСР. Теоретичні моделі ПТСР.

Методи діагностики ПТСР.

Тема №3. Наслідки психічної травматизації.

Наслідки бойового стресу. Характеристика основних психотравмуючих факторів бойового стресу. Психопатологічні наслідки бойової травматизації. Особливості ПТСР та посттравматичного розладу особистості комбатантів.

Травматична ситуація та психічна травма у дітей та підлітків. Специфіка переживання травматичних ситуацій у дитячому віці. Психічна травма та її наслідки у дитячому віці

Психічна травматизація жертв сексуального насильства.

Психічні травми мігрантів та біженців. Визначення поняття міграції та вимушеної міграції. Види акультурації. Стадії психологічної адаптації та культурного шоку. Психічні травми мігрантів. Особливості психологічного консулювання мігрантів та біженців.

Вторинна травматизація терапевтів, які працюють з травмою та ПТСР

Тема №4. Психологічна допомога

Розуміння, цілі екстреної психологічної допомоги). Особи, яким виявляється ЕПП, Принципи ППД, правила ППД, Прийоми ППД. Протоколи надання ППД (протоколи 4 стихії, протокол МАASE, ВІВО, Мультимодальна модель подолання BASIC PH, Протокол TRiM, Протокол зниження впливу травматичної події на якість життя, «Захищене місце»)

Психотерапія посттравматичного стресового розладу. Допомога особам з посттравматичними стресовими розладами як системне та комплексне завдання. Напрями допомоги особам із ПТСР: психофармакологічний, психотерапевтичний, реабілітаційний.

Особливості психотерапевтичної допомоги особам із ПТСР. Групова та індивідуальна форми психотерапії: цілі та завдання. Труднощі у міжособистісних контактах пацієнтів з ПТСР як бар'єр надання психологічної допомоги. Послідовні цілі психотерапії відповідно до фаз реакцій пацієнта на травматичну подію. Стратегії поведінки психотерапевтів.

Теоретичні моделі та їх реалізація при наданні допомоги особам із ПТСР. Напрями: когнітивно-поведінковий, психоаналітичний. Цілі та завдання, процедури

та техніки.

4. Структура навчальної дисципліни

4.1.1. Розподіл часу навчальної дисципліни за темами (денна форма навчання)

Номер та найменування теми	Кількість годин відведених на вивчення навчальної дисципліни						Вид контролю
	Всього	з них:					
		лекції	Семінарські заняття	Практичні заняття	Лабораторні заняття	Самостійна робота	
Семестр № 2							
Тема №1. Базові поняття: травми, катастрофи, надзвичайні ситуації, кризи, класифікація	28	4	-	4	-	20	
Тема №2 Поняття та механізми психічної травми.	34	6	-	8	-	20	
Тема №3. Наслідки психічної травматизації.	34	8	-	6	-	20	
Тема №4. Психологічна допомога	22	4		10		8	
Всього за семестр:	120	24		28		68	екзамен

4.1.2. Розподіл часу навчальної дисципліни за темами (заочна форма навчання)

Номер та найменування теми	Кількість годин відведених на вивчення навчальної дисципліни						Вид контролю
	Всього	з них:					
		Лекції	Семінарськ і заняття	Практичні заняття	Лабораторн і заняття	Самостійна робота	
Семестр № 2							
Тема №1. Базові поняття: травми, катастрофи, надзвичайні ситуації, кризи, класифікація	26	2	-	2	-	22	
Тема №2 Поняття та механізми психічної травми.	32	6	-	2	-	24	

Тема №3. Наслідки психічної травматизації.	32	6	-	2	-	24	
Тема №4. Психологічна допомога	30	-		6		24	
Всього за семестр:	120	14		12		94	екзамен

4.1.3. Питання, що виносяться на самостійне опрацювання

Перелік питань до тем навчальної дисципліни		Література:
	Тема №1. Базові поняття: травми, катастрофи, надзвичайні ситуації, кризи, класифікація	
	<i>Підготувати реферати за темами:</i> - Типи НС, їх оцінка, переживання та наслідки	Основна література: 1-11. Додаткова: 12-19.
	Тема №2 Поняття та механізми психічної травми	
	<i>Підготувати реферати за темами:</i> - Когнітивно-динамічна модель психотерапії психічної травми М. Горовиця. - Енергетична концепція психічної травми (З. Фрейд). - Еволюція уявлень про психічну травму на роботах З. Фрейда. - Уявлення про психічну травму у концепціях З. Фрейда, К.Г. Юнга, О. Феніхеля. - Концепція нарцисичеської травми Х. Кохута. - Когнітивна модель психічної травми А. Елерса та Д. Кларка. - Теорія «подвійної репрезентації» та модель «Self-Memory-System» у розумінні психічної травми. - Уявлення про психічну травму в гуманістичній психології та екзистенційній психології.	Основна література: 1-11. Додаткова: 12-19.
	Тема №3. Наслідки психічної травматизації	
	<i>Підготувати реферати за темами:</i> Посттравматичний стресовий розлад у онкологічних хворих Посттравматичний стресовий розлад у ліквідаторів аварії на Чорнобильській АЕС, у рятувальників та пожежників. Посттравматичний стресовий розлад, зумовлений терористичною загрозою та її наслідками	Основна література: 1-11. Додаткова: 12-19.

Тема №4. Психологічна допомога	
1. Порівняти механізми та техніки допомоги пацієнтам з посттравматичними стресовими розладами, що застосовуються у підходах, що ґрунтуються на різних теоретичних орієнтаціях.	Основна література: 1-11. Додаткова: 12-19.

5. Індивідуальні завдання

5.1.1. Ессе за темою по вибору студента

5.1.2. Теми курсових робіт

(не передбачено навчальним планом)

5.1.3. Теми наукових робіт

(не передбачено навчальним планом)

1. Методи навчання

- конспектування лекцій та самостійне опрацювання лекційного матеріалу за власним конспектом лекцій;
- підготовка до практичних занять;
- підготовка тематичних повідомлень;

Самостійна робота за кожною темою передбачає вивчення:
наукової літератури за темою та підготовку відповідей на додаткові питання;;

Індивідуальна робота передбачає ессе за темою по вибору студента

7. Перелік питань та завдань, що виносяться на підсумковий контроль (екзамен):

1. Важка життєва ситуація. Кризова ситуація. Екстремальна ситуація. Надзвичайна ситуація. Психотравмуюча ситуація.
2. Екстремальні психічні стани як реакція ситуацію.
3. Фактори ризику та ресурси виживання в екстремальних та надзвичайних ситуаціях
4. Типи НС, їх оцінка, переживання та наслідки
5. Історія появи терміну та зміст поняття «психічна травма».
6. Непатологічні та патологічні форми реакцій на надсильний вплив.
7. Види психічних розладів, спричинених екстремальними обставинами, що травмують.
8. Гостра реакція на стрес.
9. Чинники розвитку психічних розладів при НС.
10. Психічні розлади на різних етапах НС.
11. Діагностичні критерії ПТСР у МКБ-10.
12. Діагностичні критерії ПТСР по DSM-IV.
13. Епідеміологія ПТСР.
14. Теоретичні моделі ПТСР.

- 15.Методи діагностики ПТСР.
- 16.Особливості ПТСР та посттравматичного розладу особистості комбатантів
- 17.Травматична ситуація та психічна травма у дітей та підлітків.
- 18.Психічна травматизація жертв сексуального насильства.
- 19.Психічні травми мігрантів та біженців.
- 20.Вторинна травматизація терапевтів, які працюють з травмою та ПТСР
- 21.Методи діагностики посттравматичного стресового розладу в дітей віком.
- 22.Принципи психотерапевтичної роботи при посттравматичному стресовому розладі.
- 23.Основні напрями допомоги особам із ПТСР.
- 24.Цілі та завдання психотерапії пацієнтів з ПТСР.
- 25.Особливості психотерапії посттравматичного стресового розладу.
- 26.Бар'єри та труднощі, що виникають у психотерапевтичному процесі, обумовлені особистісними та соціально-психологічними особливостями пацієнтів із ПТСР.
- 27.Етапи проведення психотерапевтичної роботи.
- 28.Поведінкові стратегії психотерапевтів під час роботи з особами з ПТСР.
- 29.Когнітивно-поведінкова психотерапія посттравматичного стресового розладу.
- 30.Техніка десенсибілізації та переробки травмуючих переживань за допомогою рухів очей.
- 31.Тренінг подолання тривоги.
- 32.Психодинамічна психотерапія ПТСР.

8. Критерії та засоби оцінювання результатів навчання здобувачів

Оцінювання навчальної дисципліни проводиться за результатами поточного та підсумкового контролю:

- поточний контроль - 50 балів
- підсумковий контроль 50 балів.

Оцінка за поточний контроль складається з оцінювання аудиторної та результатів самостійної роботи здобувача.

Підсумкові бали з навчальної дисципліни визначаються як сума балів, отриманих здобувачем протягом семестру та балів, набраних на підсумковому контролі (залік).

Здобувач вищої освіти має право на визнання результатів навчання (умінь, компетентностей) у неформальній та/або інформальній освіті, які поширюється на дисципліни обов'язкової та вибіркової компонент, що за тематикою та змістом відповідають як навчальній дисципліні загалом, так і її окремим розділам, темам, індивідуальним завданням (курсова робота, контрольна робота тощо), які передбачені робочою програмою (силабусом) конкретної навчальної дисципліни.

(Посилання на Положення про порядок визнання в Харківському національному університеті внутрішніх справ **результатів** навчання (умінь, компетентностей) у неформальній та/або інформальній освіті http://univd.edu.ua/files/generaldocs/non_formal_education.pdf)

Умови визначення навчального рейтингу здобувача, а також вимоги і критерії оцінювання деталізовані нижче.

УМОВИ ВИЗНАЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОГО РЕЙТИНГУ			
Види роботи	Кількість	Максимум балів	Разом
Робота на лекційному занятті	5	2	10
Робота на практичному занятті	10	2	20
Проміжне тестування	2	10	20
Підсумковий контроль(залік)	1	50	50
Разом:			100
ВИМОГИ І КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ			
Види робіт	Кількість балів за один вид робіт	Критерії оцінювання	
Робота на лекційному занятті	2	Всі лекції з даного курсу мають інтерактивний характер, отже максимальну оцінку за роботу на лекції отримують здобувачі, які постійно включені в обговорення питань лекції.	
	1	Даний бал отримують здобувачі, які не беруть участі у обговоренні, втім демонструють уважність і не відволікаються від ходу лекції на сторонні справи	
	0	Здобувач не приймає участі в лекційному занятті, порушує дисципліну, не слухає викладача, постійно відволікається	
Робота на практичному занятті	2	Здобувач бере участь в опрацюванні семінарських питань (доповнення, відповідь на питання викладача), виступає із змістовною доповіддю на питання за планом, проявляє ґрунтовну підготовку, висловлює власну точку зору щодо висвітлюваної проблеми й підкріплює її	

		аргументацією, правильно відповідає на уточнюючі питання
	1	Здобувач бере участь в опрацюванні семінарських питань (доповнення, відповідь на питання викладача), за умови, що відповідь буде правильною і змістовною
	0	Здобувач не присутній на семінарському занятті, не слухає інших і не доповнює відповіді на питання заняття
Проміжне тестування	10	<i>Проміжне тестування включає в себе питання, раніше обговоренні на лекційних заняттях і складається з 10 тестових питань з варіантами відповідей.</i> Отримує здобувач який правильно відповів на 10-9 питань тесту.
	8	Отримує здобувач який правильно відповів на 8-7 питань тесту.
	5	Отримує здобувач який правильно відповів на 6-5 питань тесту.
	0	Отримує здобувач у якого менше 5 правильних відповідей тесту.
Підсумковий контроль	1-50	<i>Підсумковий контроль (залік) проводиться у вигляді захисту тренінгової програми з урахування участі в тренінгу в якості учасника або ведучого групи.</i> <i>У разі дистанційного навчання підсумковий контроль проводиться у вигляді тестів (50 питань) кожна правильна відповідь оцінюється в 1 бал.</i>
	50-41	Відповіді на усі питання тесту відтворюються в повному обсязі, відповідь правильна, обґрунтована, логічна, містить аналіз і систематизацію, зроблені аргументовані висновки. Здобувач показує при цьому глибоке оволодіння матеріалом, здатний висловити власне ставлення до альтернативних міркувань з конкретної проблеми, проявляє вміння самостійно та аргументовано викладати матеріал.

	40-31	<p>При відповіді на питання тесту відтворюється значна частина питань. Здобувач виявляє знання і розуміння основних положень, певною мірою може аналізувати, порівнювати та робити висновки.</p> <p>Питання висвітлює повно, висвітлення їх завершене висновками, виявлене уміння аналізувати факти й події. Але у відповідях допущені несуттєві помилки, деякі незначні помилки, має місце недостатня аргументованість при викладенні матеріалу, нечітко виражене власне ставлення до фактів.</p>
	30-21	<p>В відповіді відтворюються основні моменти питань без достатнього розуміння; здобувач у цілому оволодів суттю питань з даної теми, намагається аналізувати факти й події, робити висновки. Але відповідь неповна, припускаються помилки, припущені неточності.</p>
	20-1	<p>Оцінюється відповідь, що містить рівень елементарного відтворення окремих фактів, елементів, об'єктів, фрагментів питань. Здобувач виявив неспроможність в повному обсязі висвітлити питання чи питання висвітлені неправильно, безсистемно, з грубими помилками, відсутні розуміння основної суті питань, висновки, узагальнення. У відповідях припущені суттєві помилки.</p>

9. Шкала оцінювання: національна та ECTS

ШКАЛА ОЦІНЮВАННЯ: НАЦІОНАЛЬНА ТА ECTS			
Оцінка в балах	Оцінка за національною шкалою	Оцінка за шкалою ECTS	
		Оцінка	Пояснення
90 – 100	Відмінно («зараховано»)	A	«Відмінно» – теоретичний зміст курсу освоєний цілком , необхідні практичні навички роботи з освоєним матеріалом сформовані, всі навчальні завдання, які передбачені програмою навчання виконані

			в повному обсязі, відмінна робота без помилок або з однією незначною помилкою.
80–89	Добре («зараховано»)	B	«Дуже добре» – теоретичний зміст курсу освоєний цілком , необхідні практичні навички роботи з освоєним матеріалом в основному сформовані, всі навчальні завдання, які передбачені програмою навчання виконані , якість виконання більшості з них оцінено числом балів, близьким до максимального , робота з двома - трьома незначними помилками.
75–79		C	«Добре» – теоретичний зміст курсу освоєний цілком , практичні навички роботи з освоєним матеріалом в основному сформовані, всі навчальні завдання, які передбачені програмою навчання виконані , якість виконання жодного з них не оцінено мінімальним числом балів, деякі види завдань виконані з помилками , робота з декількома незначними помилками, або з однією – двома значними помилками.
65–74	Задовільно («зараховано»)	D	«Задовільно» – теоретичний зміст курсу освоєний не повністю , але прогалини не несуть істотного характеру, необхідні практичні навички роботи з освоєним матеріалом в основному сформовані, більшість передбачених програмою навчання навчальних завдань виконано , деякі з виконаних завдань, містять помилки , робота з трьома значними помилками.
60–64		E	«Достатньо» – теоретичний зміст курсу освоєний частково , деякі практичні навички роботи не сформовані , частина передбачених програмою навчання навчальних завдань не виконані , або якість виконання деяких з них оцінено числом балів, близьким до мінімального , робота, що задовольняє мінімуму критеріїв оцінки.

21–59	Незадовільно («не зараховано»)	FX	« Умовно незадовільно » – теоретичний зміст курсу освоєний частково , необхідні практичні навички роботи не сформовані , більшість передбачених програм навчання, навчальних завдань не виконано , або якість їхнього виконання оцінено числом балів, близьким до мінімального ; при додатковій самостійній роботі над матеріалом курсу можливе підвищення якості виконання навчальних завдань (з можливістю повторного складання), робота, що потребує доробки
1–20		F	« Безумовно незадовільно » – теоретичний зміст курсу не освоєно , необхідні практичні навички роботи не сформовані , всі виконані навчальні завдання містять грубі помилки , додаткова самостійна робота над матеріалом курсу не приведе до значимого підвищення якості виконання навчальних завдань, робота, що потребує повної переробки

10. Рекомендована література (основна, допоміжна), інформаційні ресурси в Інтернеті

Основна література:

1. Герман Дж. Психологічна травма та шлях до видужання / Джудіт Герман. Львів, Видавництво Старого Лева, 2015. 424 с.
2. Католик Г. В. Тренінг релаксації як ефективна форма психокорекційної допомоги при ПТСР у дітей // Проблеми психологічного здоров'я в сучасній психотерапії: матеріали Міжн. наук.-практ. конф. — Львів, 2006. — С. 19—23.
3. Католик Г., Корнієнко І. Техногенні катастрофи: психологічна допомога очевидцям та постраждалим. — Львів: Червона Калина, 2003. — 124 с.
4. Коен Д., Маннаріно Е., Деблінджер Е. Психотерапія з дітьми та підлітками, які пережили травму та втрату. Львів : Свічадо, 2016. 264 с.
5. МКХ-10 Класифікація психічних і поведінкових розладів. Клінічний опис і вказівки по діагностиці. К., «Сфера», 2005. 306 с.
6. Мороз Р. А. Психологія травмуючих ситуацій та надання психологічної допомоги : методичні рекомендації. Миколаїв: Іліон, 2016. 224 с.

7. Мюллер М. Якщо ви пережили психотравмуючу подію / Мартіна Мюллер. Львів: Видавництво Українського католицького університету: Свічадо, 2014. 120 с.
8. Посттравматичний стресовий розлад : адаптована клінічна настанова, заснована на доказах / Державний експертний центр Міністерства охорони здоров'я України; Асоціація психіатрів України; Всеукраїнське громадське об'єднання родин загиблих та безвісти зниклих, учасників антитерористичної операції, ветеранів війни та активістів волонтерського руху «Крила 8 сотні». – 2016. – 164 с.
9. Профілактика посттравматичних стресових розладів: психологічні аспекти. Методичний посібник / Упор. : Д. Романовська, О. Ілащук. Чернівці : Технодрук, 2014. 133 с.
10. Психологічна допомога постраждалим внаслідок кризових травматичних подій: методичний посібник / З. Г. Кісарчук, Я. М. Омельченко, Г. П. Лазос та ін.; за ред. З. Г. Кісарчук. К. : ТОВ «Видавництво «Логос», 2015.
11. Туриніна О. Л. Психологія травмуючих ситуацій: навч. посіб. для студ. вищ.навч. закл. / О. Л. Туриніна. – К.: ДП “Вид. дім “Персонал”, 2017. –160 с.

Допоміжна література:

12. Алещенко В. І. Психологічна реабілітація військовослужбовців з постстресовими психічними розладами: Навч. посіб. / В. І. Алещенко, О. Ф. Хміляр.— Харків: ХУПС. — 2005. 84 с
13. Корольчук М. С. Соціально-психологічне забезпечення діяльності у звичайних та екстремальних умовах / М. С. Корольчук, В. М. Крайнюк.— К.: Ніка-Центр.— 2006.— 580 с
14. Критерії діагностики та принципи лікування розладів психіки і поведінки у дітей та підлітків; під ред. проф. П. В. Волошина, проф. В. М. Пономаренка, проф. В. С. Підкоритова [та ін].: Клінічний посібник.— Харків: Фоліо.— 2001.— 271 с
15. Луппо С. Стратегії подолання психічної травми. *Соціальна психологія*. 2004. № 5 (7). С.25-35 .
16. Методичні рекомендації щодо врахування соціокультурних чинників в теорії та практиці психотерапевтичної допомоги особистості / [за редакцією З. Г. Кісарчук]. Кіровоград: «ІМЕКС-ЛТД», 2013. С. 137–152.
17. Post-traumatic stress disorder. The management of PTSD in adults and children in primary and secondary care. Clinical guidance / National Institute for Clinical Excellence. – London, 2005.
18. Shapiro F. Eye movement desensitization and reprocessing. – NY: Guilford Press, 2001.
19. Taylor S. Clinician`s guide to PTSD: A cognitive-behavioral approach. – NY: Guilford Press, 2006.

Інформаційні ресурси в Інтернеті

Пошукова система Google Академія (Google Scholar) -
<http://scholar.google.com>